

NADA BULIĆ

Odjel za klasičnu filologiju
Sveučilište u Zadru

UDK:1'04/14"

O RAZDIOBI NA KNJIGE RASPRAVE *DE ESSENTIIS* HERMANA DALMATINA

Sažetak: Kritika teksta rasprave *De essentiis* Hermana Dalmatina zasniva se na četiri srednjovjekovna rukopisa: napuljskom, londonskom i oxfordskom rukopisu te Colkerovim arcima. Rukopisi pokazuju podjelu rasprave na: proemium od c. 1,1 do c. 5,4; primus liber od c. 6,1 do c. 17,3; i secundus liber od c. 18,1 do kraja rasprave. Poglavlja c. 49,5, c. 77,8 i c. 93,1 svjedoče da je sam Herman podrazumijevao nekakvu razdiobu na knjige, ali se ta razdioba ne podudara s onom koja provedena u rukopisnoj tradiciji. Rasprava *De essentiis* zamišljena je kao razgovor Roberta od Kettona i Hermana Dalmatina. Tijekom izlaganja dvojica se prijatelja obraćaju jedan drugome samo na točno određenim mjestima i upravo ta mjesta treba razumijevati kao diobena mjesta rasprave. Unutar same rasprave, izložene u dijaloškom okviru, na sadržajnoj razini jasno se razaznaju, i Herman ih drži očitima, dvije temeljne i velike cjeline – jedna opisuje prvotno radanje, a druga drugotno – i unutar njih manje podcjeline. One su međusobno odijeljene književno-stilskim, a ne izvanjskim formalnim sredstvima: dijaloški umetci služe piscu da na prirodan način razdijeli pojedine dijelove svoje rasprave, a da pri tom ne zadire u njenu strukturu niti narušava ideju vodilju – njen kružni tijek. Herman ističe da ispunjenje prirodnog kruga povezuje kraj s početkom te zatvarajući taj prirodni ophod on zatvara i svoj hermeneutički krug. Na simboličkoj razini formalna podjela rasprave na prvu knjigu, drugu, treću... sugerirala bi linearnu, vremensku sukcesiju koja je upravo suprotna Hermanovom prikazu stvaranja svijeta gdje se ne radi o vremenskoj nego o ontološkoj sukcesiji. Stoga razdioba kakva je u rukopisima započeta, ali ne i provedena do kraja, nije odraz Hermanove ideje, već pokušaj prepisivača da djelo približe standardima književne vrste.

Srednjovjekovni traktat *De essentiis*, dovršen 1143. godine u Béziersu¹, filozofska je rasprava u kojoj autor, učeni klerik Herman Dalmatin izlaže svoj filozofski i prirodno-znanstveni sistem² u kojemu se uzrokovno (*causa*) i rađalački (*generatio primaria*, *ge-*

¹ Rasprava završava datacijom: *anno Domini millesimo centesimo quadragesimo tertio Biternis perfectus*. Citirano prema izdanju: Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima* (latinski tekst uspostavio, hrvatski prijevod izradio, kritički komentar i napomene uz tekst napisao Antun Slavko Kalenić; uvodne rasprave napisali Franjo Šanjek, Antun Slavko Kalenić, Žarko Dadić i Franjo Zenko), 2 sv., Pula, 1990.

² Ž. Dadić, *Herman Dalmatin*, poglavlje „Hermanov prirodnofilozofski sustav u djelu *O esencijama*“, Zagreb 1996, p. 128–145.

neratio secundaria) iz nepropadljivih metafizičkih semantičkih strukturalnih prioriteta (*deus, essentiae, materia*) izvode propadljive činjenice svijeta fizičke realnosti (*substantia*). Ovaj sistem predstavlja sintezu različitih tradicija³, arapsko-aristotelovske istočne provenijencije i platonističke kakva se nje govala u katedralnoj školi u Chartresu u kojoj se Herman obrazovao. Središnji pojam ove rasprave, kako se i iz samog njenog naslova vidi, jest pojam *biti* o čijem razumijevanju ovisi razumijevanje cijelog diskursa. Unutrašnja organizacija složene građe ove rasprave i razdioba kojom se u ovom radu bavimo, još uvijek je otvoreno pitanje zbog neusklađenosti strukturiranja rasprave kako se iščitava iz samog teksta i načina na koji je predložena u rukopisima u kojima je sačuvana.

Iz toga ćemo razloga ovdje izložiti kakvo je stanje po ovom pitanju u rukopisima, kako su mu pristupili i interpretirali ga izdavači u tiskanim izdanjima, a potom i što se o njenoj strukturi može iščitati iz same Hermanove rasprave.

I. Razdioba na knjige rasprave *De essentiis* u sačuvanim rukopisima

Kritika teksta rasprave *De essentiis* Hermana Dalmatina zasniva se na četiri srednjovjekovna rukopisa: napuljskom, londonskom i oxfordskom rukopisu te Colkerovim arcima.

Napuljski rukopis⁴ rasprave *De essentiis*, s konca 12. stoljeća, pisan je na pergameni formata 230 x 140 mm, na stranicama 58r-80r. Rukopisom s kraja 12. stoljeća, možda početka 13. stoljeća, a koji nije prepisivačev, napisano je:

- na gornjem rubu stranice 58r: *proemium in libro essentialium hermanni philosophi* ("uvod u knjizi *Biti* Hermana filozofa"); riječ *liber* ovdje je u jednini.
- na lijevoj margini stranice 58v istim rukopisom napisano je *primus liber* neposredno ispred c. 6,1 (*esse quidem ea dicimus...*)
- na desnoj margini stranice 60r napisano je *secundus liber* ispred c. 18 (*optimus omnium auctor...*)⁵.
- nasuprot 60v napisano je *liber tertius*.

³ Nada Bulić, *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*, Doktorska disertacija, Zadar 2010.

⁴ Napoli, Biblioteca Nazionale MS.VIII. C. 50. Uz raspravu *De essentiis* tu se nalazi i Abu Ma'šarov *Introductorium in astronomiam*, te djelo Rudolfa iz Bruges a o konstrukciji astrolaba.

⁵ Citate iz rasprave *De essentiis* navodim prema kritičkom izdanju Antuna Slavka Kalenića, *Herman Dalmatin: Rasprava o bitima*, Pula, 1990.

Rasprava završava riječima: "*De essentiis liber Hermanni Secundi explicit anno Domini millesimo centesimo quadragesimo tertio Biternis perfectus*" ("Završava knjiga Hermana Drugog *O bitima* dovršena u Béziersu godine Gospodnje tisuću sto četrdeset i treće").

Dakle, podjelu rasprave na dvije knjige ne vrši sam prepisivač – autor napuljskog rukopisa, nego je predlaže bilješkama nešto kasnija, druga ruka. Unatoč tomu, taj isti pisac bilježaka, vjerojatno prema završnim riječima rasprave u kojima se *liber* navodi u jednini, i sam u svojoj bilješci uz uvodni dio koristi riječ *liber* u jednini.

Londonski rukopis rasprave⁶, iz 14. stoljeća ili možda ranije⁷, pisan je na pergameni formata *in octavo*, na stranicama 75r–138v. Tekst obuhvaća od c. 16,3 (*fiat ordinata paratio*...) do c. 95,16 (*duo spatia reliqua*...). Dakle, nedostaje početak i svršetak rasprave.

Oxfordski je rukopis⁸ iz 1423. godine pisan na papiru formata 400 x 280 mm, na stranicama 91r–115v. Ovaj prepisivač ostavlja preskočen po jedan redak na dva mjesta: f. 91v a i f. 93v a, tj. na mjestima gdje je u napuljskom rukopisu dopisano: "*primus liber*" i "*secundus liber*". Time je grafički podržao, kako je primjetio Kalenić⁹, pisca bilježaka u napuljskom rukopisu. Uz manje razlike u grafiji, završava istim riječima kao i napuljski rukopis – riječ *liber* pojavljuje se i ovdje u jednini.

Najstariji među rukopisima i izvorniku najbliži, a znanstvenicima poznati od 1986. godine, su Colkerovi arci¹⁰. Posrijedi su dva arka formata 265 x 182 mm, vjerojatno iz sredine 12. stoljeća. Obuhvaćaju manji dio rasprave, od c. 7,1 do c. 25,5 i od c. 63,2 do c. 72,3 i unutar ovoga veliki broj praznina. U sačuvanim dijelovima teksta bilježe čitanja kojih nema u ostala tri do sada po-

⁶ London, British Museum, Cotton MS. Titus D. IV.

⁷ A. S. Kalenić, *Rasprava o bitima Hermana Dalmatina u novootkrivenim Colkerovim arcima*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 39-40 (1994), p. 38–39: „Općenito se drži da pripada četrnaestom stoljeću. Colker međutim drži da rukopis pripada trećoj četvrtini trinaestog stoljeća. Dodajem da se meni činilo, dok sam radio na njemu, da je morao biti napisan prije početka četrnaestog stoljeća jer se u njemu nalaze i stanoviti načini pisanja koji su u četrnaestom stoljeću već bili napušteni. Ali to je teško dokazati zato što uvijek možemo pretpostaviti izrazitu prepisivačevu konzervativnost.“

⁸ Oxford, Bodleian Library, Corpus Christi College MS. 243. Uz raspravu *De essentiis*, tu je i Kalcidijev prijevod *Timeja*, Aristipov prijevod *Fedona* i *Menona* i prijevod rasprave o Aleksandru Afrodisijskom Vilima iz Moerbekea.

⁹ Usp. djelo navedeno u bilj. 5., p. 128.

¹⁰ M. L. Colker, *A newly discovered manuscript of Hermann of Carinthia's De essentiis*, *Revue d'histoire des textes*, tome XVI/1986, str. 213–225.

znata rukopisa¹¹. Među takvima, a za problem razdiobe, kako ga u ovom radu vidimo, vrlo bitno jest i čitanje *hermanne* u c. 17,1: *Nec, quae dicta sunt, Hermanne, sine Deo dici potest...* gdje se Hermanov prijatelj Robert u razgovoru obraća autoru rasprave. Ostali rukopisi ovdje bilježe zazivanje Hercula: napuljski rukopis bilježi *hercule* kao i londonski, a oxfordski *hercle*. U zazivnoj formuli Hercul se, ako je ispravno čitanje prepisivača ovih rukopisa, spominje samo na ovom mjestu¹². Čitanje prepisivača Colkerovih araka *hermanne* ovdje pristaje, osobito ako to mjesto usporidimo s c. 100,2: *"Vere, mi Hermanne, ne vel auditus longo sermone fatiscat vel memoria praegravetur, quominus totam seriem colligere et continere possint"* kojim Herman započinje zaključak svoje rasprave.

II. Razdioba rasprave u tiskanim izdanjima

Izvatke iz rasprave *De essentiis*, imajući uvid u tri sačuvana rukopisa – napuljski, londonski i oxfordski, izdao je Charles Homer Haskins, u Cambridgeu 1924. godine¹³. Budući da ovi dijelovi (c. 1,1–8,9. 11,1–18,7. 49,1–4. 66,1–3. 92,1–94,4. 96,14–97,1. 101,3–7.) obuhvaćaju tek otprilike osminu teksta rasprave, nisu relevantni za problem kojim se ovdje bavimo.

Cjelovitu raspravu izdao je Manuel Alonso 1946. godine¹⁴ služeći se oxfordskim rukopisom i Haskinsovim izdanjem dijelova rasprave, imajući tek djelomičnu i posrednu informaciju o na-

¹¹ Kalenić 1994, str. 37–46.

¹² Hercul se u cijeloj raspravi spominje, ali u drugačijem kontekstu, na tri mjesta: u c. 1,2: *an quemadmodum Hercule substituto Athlas Terrena rigavit, tu quoque similiter totius muneris onere michi relicto quasi respirandum tibi interim censueris, fortasse quia securus secretorum otis vaces, dum ego publicis gimnasiis expositus insidiosos colluctantium impetus sustineam?*;

u c. 73,5: *unde plerumque varias etiam sensibilibus nobis corporum figuras assumunt aut casu aliquo ad momentum ex ipsis elementis adaptatas aut certa causarum serie ex mortali genere conceptas, informatas, editas, ideoque nec mortalitatis legem evasuras, quales traduntur semidei heroes Hercules, Perseus, Hermes, Aesculapius, Sibillae quoque multique id genus;*

i u c. 97,2: *adeo denique certum est rerum seriem ab oriente, ut diximus, orsam paulatim in orbem progressam, quod quam plurima supersint adhuc in ea terrarum parte vel animalium genera, quae nondum ad nos usque pervenerunt, nemo siquidem umquam citra Tanaian ac mare Mediterraneum fuisse veraciter audivit macrobios vel pigmaeos, grifose vel ealen, monoceron taurosve saetigeros, ceteraque id genus, nisi quantum fabulose narratur Siciliam olim habitasse Ciclopes, Herculem ex Graecia egisse centauros.*

¹³ C. H. Haskins, *Studies in the History of Medieval Science*, Cambridge 1924.

¹⁴ Hermann de Carintia. *De essentiis*. Edición preparada y anotada por el P. Manuel Alonso. Universidad Pontificia Comillas (Santander) 1946.

puljskom i londonskom rukopisu. U ovom izdanju druga knjiga rasprave počinje s c. 49,1.

Charles Burnett objavio je cjelovitu raspravu¹⁵ 1982. godine na temelju triju sačuvanih rukopisa – napuljskog, londonskog i oxfordskog, te Haskinsova i Alonsova izdanja. Raspravu dijeli ovako: prije početka teksta upisuje *proemium*, ispred šestog poglavlja *primus liber*, a ispred četrdeset devetog poglavlja *secundus liber*. Redom riječi slijedi napuljski rukopis.

Antun Slavko Kalenić je, iščitavajući sačuvane rukopise, sve osim Colckerovih araka koje je obradio kasnije, i imajući uvid u sva tri izdanja, uspostavio latinski tekst, izradio kritički komentar i preveo traktat na hrvatski jezik. Uz popratne rasprave djelo je objavljeno u Puli 1990. godine¹⁶. Autor je, poštujući rukopisnu tradiciju, dao otisnuti neposredno prije početka teksta *proemium*; ispred c. 6,1 *liber primus*; ispred c. 18,1 *secundus liber* ali također i ispred c. 49,1 čuvajući red riječi prema bilješkama druge ruke napuljskog rukopisa i prihvativši time razdiobu kakva se u samoj raspravi čita iz c. 49,5, c. 77,8 i c. 93,1, a koje su se u svojim izdanjima držali i Alonso i Burnett.

Ova poglavlja bez sumnje svjedoče o tome da je sam Herman podrazumijevao nekakvu razdiobu svoje rasprave na knjige:

– c. 49,5: *quoniam igitur, ut michi quidem videtur, medium in contextu mundi hactenus libratum omnino primariae compositionis nodus est, ab eodem et omnes sequentes motus rectissime ordiuntur, ut tantae merito potentiae, quemadmodum **inter initia primi libri** delibavimus, id summus artifex instrumentum sibi assumere voluerit in omne secundariae compositionis ministerium, quod et Plato intellexit, licet vim eius intelligentiae minus advertisse videatur.*

– c. 77,8: *universalis quidem, ut Abumasar diffinit, in generibus et speciebus, singularis in singulorum individuorum proprietate, – cuius rei causa, quam usque **ad finem primi libri** valde secuti sumus.*

– c. 93,1: *latitudo vero terrarum est ab aequinoctiali circulo in alterutrum polum distantia ac nostra quidem in borealem, qui, cum ab eo circulo per nonaginta gradus distet, in principio Arietis illic oriri Solem, in principio Librae occumbere necesse est, secundum quod **in primo libro** diximus horizontem illic esse ipsum circulum aequinoctialem, sicque ab eo polo in austrum perpetuo gelu inhabitabiles fere triginta gradus relinquuntur usque prope montes Riphaeos silvasque Rubeas atque paludes Maetidas.*

¹⁵ C. Burnett, *Hermann of Carinthia, De essentiis, A Critical Edition with Translation and Commentary*. E. J. Brill. Leiden – Köln 1982.

¹⁶ Vidi gore bilj. 1.

Raspravu zaključuje datacijom u kojoj, kako se slažu svi rukopisi, stoji *liber (Biternis perfectus)* u jednini.

Iz ovih je mjesta jasno da prvoj knjizi pripada tekst do c. 48,4, a drugoj od c. 49,1 pa dalje. Ovakvom se podjelom rasprava, koja obuhvaća 101 poglavlje, dijeli na dva podjednaka dijela.

Burnett je, ne uočivši da oxfordski rukopis preskočenim retcima podržava, kako je rečeno, napuljski rukopis na dva mjesta, ocijenio bilješke druge ruke u napuljskom rukopisu pokušajem da se rasprava podijeli na manje, prihvatljivije dijelove. Drži da je sam Herman, iako je raspravu smatrao podijeljenom na dva dijela, pred čitatelje postavio zahtjev da je promatraju kao cjelinu, te iz toga razloga za nju na kraju kaže *liber* a ne *libri*¹⁷.

Kalenić smatra da je Herman imao isprva u planu djelo koje je trebalo obuhvatiti više knjiga, da je tekst što obuhvaća c. 6 - c. 17 zamislio kao prvu knjigu, ali da se, budući da je raspravljanje o bitima uznapredovalo, predomislio i protegnuo prvu knjigu do 49. poglavlja, tj. do opisa harmonije nebeskih sfera, te je na taj način zaokružio izlaganje o prvotnom rađanju; nije želio remetiti unutarnje jedinstvo teksta izvanjskom razdiobom i to je razlog što na koncu rasprave navodi riječ "knjiga" u singularu¹⁸.

Bilješke u rukopisima, međutim, kako smo vidjeli, pokazuju podjelu rasprave na: proemium od c. 1,1 do c. 5,4; primus liber od c. 6,1 do c. 17,3; i secundus liber od c. 18,1 do kraja rasprave (s tim da se u napuljskom rukopisu bilježi nasuprot c. 19 *tertius liber*). Dakako da se onda postavlja pitanje otkuda takva razdioba i takva podudarnost u napuljskom i oxfordskom rukopisu, osobito ako imamo na umu da ta dva rukopisa pripadaju dvjema različitim predajama¹⁹.

Držim da nam ovdje može biti od pomoći Hermanova književno-stilski postupak.

¹⁷ Burnett 1982., p. 44: „Hermann himself does not give any chapter headings (which might be expected in a scientific work), but perhaps this is his deliberate policy: he is determined that his readers should see his work as a „whole“ within which there is an organic development of the theme, just as the universe itself, when its essence is considered, is a „whole“ composed of inter-related parts.

¹⁸ A. S. Kalenić, *Temeljni problemi uspostave teksta rasprave De essentiis Hermana Dalmatinca*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine (23-24) 1986/1-2, str. 31–64.

¹⁹ Kalenić je usporedivši sve poznate rukopise uspostavio rodoslovno razvojno stablo rukopisa Hermanove *Rasprave o bitima*: od Hermanovog je izvornika potekao s jedne strane neki nepotpuni prijepis, roditelj Napuljskog rukopisa, a s druge strane potpuniji prijepis, roditelj Londonskog rukopisa po jednoj razvojnoj crti i Oxfordsko-ga po drugoj; po načinu pisanja i po vjernosti izvorniku drži da su Colkerovi arci bliži 1143. godini i da nije isključeno da je u njima dio prijepisa koji onom nepotpunom prijepisu – roditelju Napuljskog rukopisa dolazi u istom koljenu. (Kalenić 1990.)

III. Hermanova tehnika okvirnog pripovijedanja

Rasprava *De essentiis* zamišljena je kao razgovor Roberta od Kettona i Hermana Dalmatina, dvojice suradnika koje veže toplo prijateljstvo i znanstveno pregnuće. U takvom dijaloškom okviru Herman izlaže svoja filozofska i prirodnoznanstvena shvaćanja.

Tijekom izlaganja dvojica prijatelja obraćaju jedan drugome samo na točno određenim mjestima i upravo ta mjesta držim diobenim točkama rasprave. To su:

1) u Uvodu, napose u c. 2,1 i u c. 5,1;

Prooemium započinje s Robertovim riječima čuđenja i prijekora upućenim Hermanu, jer se naizgled udaljio od njihove životne zadaće i povukao iz javnih polemika: "*Athlantidum his diebus me crebro murmure concitum gravis et insuper agit admiratio... nec enim valde metuo, quidquid causae fuerit, dum te ipsum habeant; nisi forte malis me tamquam advocatum praemittere quam ipse excusandus prodire*".

Zatim se Herman obraća Robertu: *consulte agendum censes, optime Rodberte*... Objlašnjaava kako se prihvatio zadaće i donosi mu je na uvid da sam o njoj prosudi:

c. 4,2: "*Suscepi tandem et- ecce munus ipsum offero rude quidem ac tuo ipsius, antequam in publicum prodeat, examine castigandum. Quod ubi perspexeris, non me dearum ministerio defuisse cognosces*".

Prooemium završava Robertovim riječima:

c. 5: *At hoc unum opinor, mi anime, quod non solum excusationi verum maximae approbationi sufficiat, quod tam necessaria de causa tamque honesta occasione institutum est. Magnum quippe nec a primo saeculo de quoquam mortalium auditum. Fac, ergo, ne differas, atque ab ea potissimum materia exorsus sacrae institutionis legem prosequere! Ego, ut aequi cognitoris est, orationis seriem attente et cum summa benevolentia amplectar*.

Dakle, Robert se toplo obraća Hermanu sa *mi anime* i potiče ga da iznese svoj rad. Tako je s Robertovim riječima zaključen uvod u raspravu. Na ovom je mjestu u napuljskom rukopisu na lijevoj margini stranice 58v dopisano drugom rukom *primus liber* rukopisom s kraja 12. stoljeća, možda početka 13. stoljeća. U oxfordskom rukopisu ovdje je preskočen jedan redak.

2) u c. 17; ovdje u Colkerovim arcima Robert oslovljava Hermana imenom.

Izlaganje o bitima teče od c. 6,1 neprekidano dijaloškim umetcima do c. 17 u kojem se Robert obraća Hermanu komentira-

jući uređenje rasprave i njegovo nastojanje oko povjerenje mu zadržati²⁰. Ovim Robertovim riječima zaokružuje se cjelina u Napuljskom rukopisu označena sa *primus liber*:

c. 17: *nec, quae dicta sunt, Hercule (Hermanne u Colkerovim arcima), sine Deo dici possent nec de eis, quae restant, despero, quin- quemadmodum ex ordinatione tractatus intelligi datur- mirandum altissimi numinis munus debita operis exsequaris. Illud vero consulte nec sine summa industria factum videtur, quod a nostra divinitatis fide primordium operis sums; quippe: quae omnium bonorum initium, ne «retractetur», quemadmodum temerariis hominibus visum est, sed plane intelligatur extra veram divinitatis fidem locum sapientiae nullum esse. Fac, ergo, quem arreptum tenes, ne moreris [et cetera]!*

Na ovom je mjestu u napuljskom rukopisu na desnoj margini stranice 60r napisano *secundus liber*. U oxfordskom rukopisu ovdje je preskočen jedan redak. Očigledno su prepisivači shvatili, ili od nekog međuprijepisa prenijeli, da ovaj dijaloški umetak označuje završetak jedne cjeline izlaganja i početak nove. Osim vokativa *Hermanne* u Colkerovim arcima, direktno obraćanje potvrđuju ovdje i glagolski oblici *fac* i *ne moreris* kojima Robert potiče Hermana na daljnju razradu teme²¹.

3) u c. 49- upravo na mjestu početka druge knjige kako se čita iz same rasprave.

Sam Herman u gore navedenim citatima (c. 49,5, c. 77,8, c. 93,1) upućuje nas na to da prva knjiga seže sve do konca c. 48. Ovakav zaključak, unatoč tomu što to nije bilješkom potvrđeno ni

²⁰ Zadaća (*munus*) spominje na više mjesta u raspravi, a osobito u metaforama bogatom *Uvodu*. Ovdje u *munus* vidimo metaforu koja se krije pod slikom Atlantida i Minerve. Atlantide su personificirale razum i znanstveno nastojanje, a samoj je Minervi, božici mudrosti i zaštitnici znanosti, ova rasprava na neki način posvećena, budući da se na njen nagovor Herman latio ovog posla. Time je Herman, u najboljoj tradiciji svojih prethodnika, na svoj način iskazao pohvalu filozofiji i racionalnom, znanstvenom istraživanju.

²¹ Burnett na ovom mjestu vidi sličnost u poticajnim riječima koje Sokrat upućuje Timeju (komentar uz 60r E-F, op. cit. p. 248). Kalenić u svome izdanju u komentaru na ovu rečenicu (op. cit. p. 176) upozorava čitatelja da Hermanov eliptični način izražavanja često dovodi u zabunu, te da se ova rečenica može protumačiti i ovako: *Quem (sc. locum) arreptum tenes, ne moreris (sc. retinere)! Dakle, to (mjesto) što si ga pograbio i držiš, ne oklijevaj (zadržati i u narednom izlaganju)*. Kalenić je predložio u svom prijevodu: *Ne puštaj dakle da čeka onaj kojeg si pograbio i držiš!* misleći na čitatelja rasprave, a slijedeći Burnetta koji u svom prijevodu (op. cit. p. 89) dodaje pojašnjenje *the man whom you hold spellbound*. Međutim, visoka književno-stilska razina Hermanova izričaja i bogata mitološka podloga daju nam još jednu mogućnost tumačenja i navode na ideju da je u izrazu *quem arreptum tenes* moguće pomišljati na Kairosa – boga sretnog trenutka, povoljne prilike, kojeg valja **pograbiti** za čupe-rak kose u trenutku kad protrči pokraj čovjeka i tako ga **zadržati** te time osigurati uspjeh poduhvata.

u jednom dosad pronađenom rukopisu, opravdava i sadržaj rasprave, jer je time obuhvatio čitavo prvotno rađanje, ali i forma – jer i na ovom mjestu slijedi dijaloški umetak. Herman se obraća Robertu:

c. 49: *Multa quidem veteris prudentiae studia, mi Rodberte, in his, quae agimus, consumpta nec ulli ad integritatis evidentiam consecuta videmus.*

Ovim Hermanovom riječima zaključuje se jedna velika cjelina i započinje druga – izlaganje o drugotnom rađanju koje, neprekinuto dijaloškim umetcima, teče do c. 100 pred kraj rasprave.

3) naposljetku u c. 100, 1- upravo tamo gde počinje zaključni dio rasprave.

Robert oslovljava Hermana imenom, pa ovo mjesto, kako je rečeno, podržava čitanje *Hermanne* u Colkerovim arcima u c.17.

c. 100, 1-3: *Deinceps quod restat assumendum totusque labor expectato fine concludendus est.- "vere, mi Hermanne, ne vel auditus longo sermone fatiscat vel memoria praegravetur, quominus totam seriem colligere et continere possint". - perfectis igitur caelo et terra atque universo mundi contextu multo potius in tanti operis fructum et aliud specimen effingendum animadvertit prudentissimus auctor.*

U ova dva posljednja poglavlja koja slijede Herman opisuje stvaranje čovjeka i zaključuje raspravu povratkom u Boga tvorca, s kojim je i započeo izlaganje, zatvarajući tako hermeneutički krug.

c. 7, 8-9 *Est enim is motus moderata quaedam formae cum materia coeuntis habitudo ita quidem, ut in ipsa movendi ratione vis et causa movens recte demum cognoscatur, in qua quoniam omnis motus ratio constat, ut ea quae proposita sunt ex integro constituentur, **tractatus ordo** abhinc instituendus videtur. Sic enim, opinor, decet, ut, quod de essentiis instituitur, ab ea, si qua est cunctis aliis origo, procedat et in ea rursus tamquam **in girum expleto cursu** tandem terminetur.*

Herman ističe da ispunjenje prirodnog kruga povezuje kraj s početkom te zatvarajući taj prirodni ophod on zatvara i svoj hermeneutički.

Upravo je taj kružni tijek odredio Hermanu red raspravljavanja (*tractatus ordo*) i samim time zapriječio izvanjsku formalnu podjelu djela.

IV. Rasprava *De essentiis* kao književno-filozofska tvorevina

Iako po svome predmetu filozofski diskurs, ova je rasprava u cjelini i književna tvorevina i kao takva odražava zahtjeve poetike svoga vremena.

Svako čitanje u stanovitom smislu predstavlja osuvremenjavanje teksta koji pri tom, u određenoj mjeri, biva podvrgnut tumačenju u svjetlu stranih mu kriterija, imanentnih suvremenosti čitača. Osobito je to izraženo prilikom čitanja tekstova od kojih nas dijeli veliki vremenski jaz. Iz toga razloga u pristupu raspravi *De essentiis* valja imati na umu da je njen autor, kao i publika kojoj se obraća, srednjovjekovni čovjek čiji je svjetonazor bitno drugačiji od našeg. On živi u svijetu kao datosti u kojoj je afirmirana ideja reda – svijet je red i čovjek treba imati ključ za njegovo čitanje. Prema Hermanu, nije zadaća čovjeka da otkriva svijet; on ga čita kao knjigu ne otkrivajući u njemu nova značenja, već prepoznajući u njemu datosti. U tom svijetu postoji arhetipalni iskaz Sv. pisma, u kojem se i stvaranje svijeta naziva "knjigom postanka", i njemu imanentna poetika zamaljskog reda. Stvaranje, pak, u svijetu funkcionira po oponašateljskom modelu – svaki stvaralački čin, pa tako i literarni, u srednjovjekovlju ima uzor u Velikom stvaranju.

Kakvo je, dakle, mjesto literarne fikcije u takvom kontekstu? Za Hermana, literarno je djelo prikaza, ponovno izmišljanje jednog povijesnog svijeta, a zadaća (*munus*²²) autora je proizvesti takvu prikazu kojoj istinitost daje njezin Veliki uzorak. Književno je djelo tako dvostruka prikaza: s jedne strane blijeđa i nikad dosegnuta slika već napisane-date Velike knjige, Sv. pisma, a s druge strane ono je slika samog povijesnog svijeta. Srednjovjekovna kultura poznaje samo jedan potpuno istinit tekst – Sv. pismo, koje u hijerarhiji diskursa zauzima prvo i nedijeljeno mjesto. Njegova je istinitost kao Božje riječi neupitna i kao uzorak ono daje legitimitet literarnom djelu koje je slijedom toga, po tom uzorku i samo istinito. Herman to izriče metaforičkom slikom: sišla je odozgo najuzvišenija božica, dotakla desnicom njegovo tjeme (c. 3, 2)²³ i naložila mu da se prihvati te zadaće i ono što mu je zadala darežljivom rukom porazdijeli; to je blago koje darežljivošću raste i ni na koji način nije dostupno nedostojnoj duši: *"Haec" inquit "suscipe! hoc muneris iniungo, - nec particulatim, ut hi, qui mise-*

²² c. 17, 1: *Nec, quae dicta sunt, Hercule, sine Deo dici possent nec de eis, quae restant, desparo, quin – quemadmodum ex ordinatione tractatus intelligi datur – mirandum altissimi numinis munus debita opera exsequaris.*

²³ c. 3,2: *Quae cum nobis nocte iam cubili receptis me minime sneret valde ex adverso obstante Numenii metu criminis, ecce cuncta sompno tenente desuper adveniens altissima dea verticem meum dextra tetigit.*

ros auditorum animos vario diripientes tantae tibi pietatis cause sunt, datumque larga manu distribue nichil dubitans: opes enim nostrae largitate crescunt nec indigno animo ullo modo possibiles"... (c. 4,1).

Takav je status književnog djela u 12. stoljeću.

Status pisca u imanantno teološkoj kulturi srednjovjekovlja također je određen teologijskim modelom u kojem je bog *auctor universitatis* – tvorac sveukupnosti (c. 14,3)²⁴. Pisac svojim oponašateljskim činom proizvodi prikazu, *ymaginarium ymaginis* (c. 100, 3-5)²⁵ kojom se nastoji što više približiti stvaralačkom činu i slici Tvorca. Time se pisac zapravo postavlja u neprekidni suparnički odnos prema Tvorcu. Ovo se, kao opće, odnosi i na Hermana i na njegovo djelo *De essentiis*.

Sljedeće pitanje koje se nameće jest kakvo je specifično mjesto literarnog filozofsko-prirodnoznanstvenog diskursa kakva je *Rasprava o bitima*? Filozofski je tekst konstrukt koji pisac stvara, a koji se oblikuje kroz njegovu interpretaciju svijeta. U njemu se nastoji objasniti svijet i čovjekovo mjesto u njemu i u tom svom pokušaju ono je sveobuhvatno. Otud se i u Hermanovom traktatu najprije objašnjavaju metafizički djelujući prioriteti, a potom u prirodo-znanstvenom dijelu daje opis realno opstojećeg svijeta. U svojoj je ukupnosti taj svijet u teologiji 12. stoljeća prikazan kao sveprožimajući uzročno-posljedični niz kojemu na čelu stoji *deus* kao *causa primordialis*²⁶, a poznavanje Sv. pisma daje piscu uzvišeni status – sveznajućeg pripovjedača.

²⁴ c. 14,3: *Licet igitur ex omnibus concludere, quod unus ipse primus et novissimus, unus omnipotens, unus totius universitatis auctor, omnis quidem in essentiae suae integritate motus extraneus; omnis namque motus eius in opere eius, quemadmodum virtus quidem in auctore semper eadem et componens et resolvens.*

²⁵ c. 100, 3-5: *Perfectus igitur caelo et terra atque universo mundi contextu multo potius in tanti operis fructum et aliud specimen effingendum animadvertit prudentissimus auctor. Cum vero in mundi compositione tota integre principia consumpta essent, minime ex eisdem item totis integris aliud quidquam fieri poterat. Quoniam ergo particulare minime quoque perfectum futurum erat utpote ymaginarium ymaginis ideoque nequaquam insolubile, cum expleto motus et habitudinis numero naturae circuitus seminis suis fenus requirens partem toti reducat, - sic enim flumina in altis mariis abyssos redeunt, sic pluviae, unde ascenderant in ima recidunt, - at cum deficientis rei nullus sit usus, quod in heredem mundi minime conveniebat, multo amplius adhibendam censuit et ex principali exemplo partem, ne genus electum penitus umquam interiret: ut, quod illinc deerat, hinc adimpleretur, ad similitudinem et ymaginem suam formans hactenus primum ex universa substantia commixtionem quaternam sumens vitali quadam habitudine ad invicem composuit.*

²⁶ c. 15,1: *Duo sunt igitur causae primordialis omnium motuum genera, creatio et generatio, cetera secundariae ministrae obsequentis arbitrio primae;*

c. 53,1: *Est igitur primordialis causae singulariter primus motus, quem (per) primariam generationem nominavimus, sequentes omnes eiusdem quidem principali-*

Pisac se u književno-filozofskom diskursu, za razliku od samo literarnog, ne natječe s teološkom porukom nego je podržava, oponaša stvaranje svijeta iznoseći takav pogled na svijet u središtu kojeg je, kako smo gore istaknuli, pojam reda. Na književnoj razini prati ga red raspravljanja (*tractatus ordo*). Zato, prema Hermanu, i dolikuje da rasprava o bitima napreduje od one koja je svima drugima začetak i da se konačno završi opet na njoj pošto je ophod ispunio svoj krug (c 7,9). Time izostaje napetost koja se može pojaviti između literarnog diskursa i teološke poruke, primjerice u srednjovjekovnom viteškom romanu koji oponira takvom redu iznoseći svoj vlastiti, paralelni red.

Imajući sve navedeno u vidu imamo dovoljno razloga smatrati raspravu *De essentiis*, kao književno-filozofsku raspravu u cjelini, ne samo metaforom obrambenog sudskog govora, kako to smatra Charles Burnett²⁷, nego i metaforom Stvaranja sukladno zahtjevima poetike 12. stoljeća.

V. Zaključak

Iz svega navedenog može se zaključiti sljedeće: unutar same rasprave, izložene u dijaloškom okviru, na sadržajnoj razini, jasno se razaznaju, i Herman ih drži očitima, dvije temeljne i velike cjeline, – jedna opisuje prvotno rađanje, a druga drugotno, – i unutar njih manje podcjeline. One su međusobno odijeljene književno-stilskim, a ne izvanjskim formalnim sredstvima: dijaloški umetci služe piscu da na prirodan način razmeđi pojedine dijelove svoje rasprave, a da pri tom ne zadire u njenu strukturu niti narušava ideju vodilju – njen kružni tijek. Herman ističe da to ispunjenje prirodnog kruga povezuje kraj s početkom²⁸ i zatvarajući taj prirodni ophod²⁹, on vraća čitatelja u točku iz koje je započela i

ter, sed (et) ex tertiis et quartis per secundariam, quos sub nomine secundariae generationis comprehendimus;

c. 67,1: *Post primordiales et efficientem omnium causam duo sunt tam rerum quam corporum principia, quae rursus substantiam et essentiam non incongrue nuncupare possumus.*

²⁷ C. Burnett, op. cit. p. 238. Usp. također i A. S. Kalenić, *Funkcija metafore u uvodu u „Bit“i Hermana Dalmatina*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 33-34 (1991), str. 107–116.

²⁸ c. 101,6: *Postrema est aetas Saturnia naturae orbe expleto finem origini continuans.*

²⁹ c. 101,7: *Cui quod ab ipso cepit, reddito, quod ultra ipsum est, minime legibus his subditum ideoque cognationis suae ratione superstes per alterutrum Pitagorici bivii tramitem- aut tamquam devium et aberrans usque in postremum nichil descendere aut naturali circuitu servato ad summi triumpho coronam originalem videlicet patriaeque sedis arcem demum ascendere necesse est, qua beati aevo sempiterno fruuntur in gloria regis altissimi, cui virtus, honor et potestas in infinita saecula.*

rasprava i stvaranje svijeta. Stoga bi svaka formalna podjela bila nasilna i neprirodna. U tom smislu, on iznosi pred čitatelja svoje djelo kao zaokruženu cjelinu i za tu cjelinu, budući jedinstvenu, na kraju rabi riječ *liber* u jednini, u značenju "rasprava" ili "filozofski dijalog". Još preciznije, možemo reći da Herman pod tim podrazumijeva "zadaću" (*munus*) koju mu je dalo božanstvo, a koje se on zdušno prihvatio te je zgotovljenu iznosi pred Roberta i pred čitatelje³⁰. Kao književno-filozofska rasprava u cjelini, ona je, sukladno poetici svoga vremena, ujedno i metafora Stvaranja.

Nadalje, na simboličkoj razini formalna podjela rasprave na prvu knjigu, drugu, treću... sugerirala bi linearnu, vremensku sukcesiju koja je upravo suprotna Hermanovom prikazu stvaranja svijeta – tu se ne radi o vremenskoj nego o ontološkoj sukcesiji. Zato mislim da Herman nije nikada imao na umu niti izvršio bilo kakvu formalnu podjelu svog djela. Podjela, *which might be expected in a scientific work*³¹, kakva je u rukopisima (od kojih ni jedan nije blizu izvorniku) započeta, ali ne i provedena do kraja, pokušaj je prepisivača da djelo približi standardima književne vrste. Što se Hermana tiče, njegovo je stajalište jasno: sve što je stvoreno nužno je sadržano unutar omeđenih granica³² – u ovom slučaju te su granice književno-stilske, a ne izvanjske.

Ovakav Hermanov književni postupak odaje vrsnog umjetnika, naobraženog i okretnog u latinskom izričaju, kakvim ga opisuje i Petar Venerabilis³³.

BIBLIOGRAFIJA

Napoli, Biblioteca Nazionale MS. VIII. C. 50.

London, British Museum, Cotton MS. Titus D. IV.

Oxford, Bodleian Library, Corpus Christi College MS. 243.

³⁰ c. 4, 1-2: „haec“ inquit „suscipe! hoc muneris iniungo,... Suscepi tandem et – ecce munus ipsum offero rude quidem ac tuo ipsius, antequam in publicum prodeat, examine castigandum.

³¹ C. Burnett, *Hermann of Carinthia: De esentiis*, Leiden-Köln, 1982, p. 44.

³² c. 56, 13: Omne igitur, quod factum est, infra determinabiles fines contineri necesse est.

³³ Bibliander, Machumetis, str. 1 (izdanje 1543); M. De la Bigne, *Maxima bibliotheca*, col. 1030; PL 189, col. 649-650: *Sed et totam impiam sectam vitamque nefarii hominis, ac legem, quam Alcoran, id est collectaneum praeceptorum, appellavit ... nichilominus ex Arabico ad Latinitatem perduxit, interpretantibus scilicet viris utriusque linguae peritis, Roberto Retenensi de Anglia, qui nunc Pampilonensis ecclesiae archidiaconus est, Hermanno quoque Dalmata, acutissimi et litterati ingenii scholastico.*

- Colker, M. L., "A newly discovered manuscript of Hermann of Carinthia's "De essentiis", *Revue d'histoire des textes*, tome XVI/1986.
- Bulić, N., *Smisaonoznačevno ishodište filozofskog svjetonazora Hermana Dalmatina*, Doktorska disertacija, Zadar 2010.
- Burnett, Ch., *Hermann of Carinthia, De Essentiis. A critical Edition with Translation and Commentary*, E. J. Brill, Leiden–Köln 1982.
- Dadić, Ž., *Herman Dalmatin*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- Haskins, Ch. H., *Studies in the History of Mediaeval Science*, Cambridge (Mass.) 1924. i 1972.
- Herman Dalmatin, *De indagazione cordis*, Priredio Alojz Čubelić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2009.
- Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, Latinski tekst uspostavio, hrvatski prijevod izradio, kritički komentar i napomene uz tekst napisao Antun Slavko Kalenić; uvodne rasprave napisali Franjo Šanjek, Antun Slavko Kalenić, Žarko Dadić i Franjo Zenko, 2 sveska, Pula 1990.
- Herman de Carinthia, *De essentiis*, Edytion preparada y anotada por el P. Manuel Alonso, Universidad Pontificia Comillas, Santander 1946.
- Kalenić, A. S., "De textu Hermanii tractatus qui de essentiis inscribitur", *Živa antika*, 34 (Skoplje 1984.) 1–2, str. 139–145.
- Kalenić, A. S., "Funkcija metafore u Uvodu u Biti Hermana Dalmatina", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 33–34 (1991), str. 107–116, Zagreb 1991.
- Kalenić, A. S., "Putovi k uspostavi sporazuma s tekstem", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 15 (1998) 1–2 (27–28), str. 35–53.
- Kalenić, A. S., "'Rasprava o bitima' Hermana Dalmatina u novootkrivenima Colkerovim arcima", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 20, (1994) 1–2 (39–40), str. 37–45.
- Kalenić, A. S., "Temeljni problemi uspostave teksta rasprave De essentiis Hermana Dalmatina", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 12 (1986) 1–2 (23–24), str. 31–64.
- Lemay, R., "Abu ma'shar and latin Aristotelianism in the Twelfth Century. The Recovery of Aristotle's Natural Philosophy through Arabic Astrology", American University of Beirut, *Oriental Series* 38, Beirut 1962.
- Low–Beer, S. M., *Hermann of Carinthia: The Liber Imbrium, The Fatidica and The Indagatione Cordis*, New York 1979.
- Martinović, Ivica, "Ontički red u opisima Hermana Dalmatina", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 19 (1993) 1–2 (37–38), str. 9–30.
- Paušek–Baždar, S., "The Natural Philosophical Views of Herman of Dalmatia on the Harmony of Planets and the Nature of Matter", *Studia historiae philosophiae Croaticae*, 3 (1996), str. 61–68.
- Posavac, Zlatko, "Jest naime ljepota u svijetu. Estetički momenti u djelu *De essentiis* Hermana Dalmatina", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 23 (1997) 1–2 (45–46), str. 5–18.
- Silverstain, Theodore, "Hermann of Carinthia and Greek: A Problem in the 'New Science' of the Twelfth Century", *Medioevo e Rinascimento, Studi in onore di Bruno Nardi*. Firenze 1955., Vol. II., str. 689–699.

SUMMARY

The critical edition of the text of the treatise *De essentiis*, written by Herman Dalmatin, is based on four medieval manuscripts: the Neapolitan, London and Oxford manuscripts, and the Colker folia. The manuscripts show a division of the treatise into: *proemium* from c. 1,1 to c. 5,4; *primus liber* from c. 6,1 to c. 17,3; and *secundus liber* from c. 18,1 to the end of the treatise. Chapters c. 49,5, c. 77,8 and c 93,1 bear witness to the fact that Herman himself assumed some sort of division of the treatise into books, but this division does not match the one that is used in the manuscript tradition. The treatise *De essentiis* is devised as a conversation between Robert of Ketton and Herman Dalmatin. During the exposition the two friends refer to one another only in set spots, and it is these spots that are to be understood as the markers of the division of the treatise. Inside the treatise itself, exhibited in an dialogical framework, are two fundamental and large sections – one describing the original begetting, and the other the second begetting – and inside these, smaller subsections; they are clearly distinguished on the level of content, and Herman holds them to be evident. They are divided from one another by literary-stylistic, and not external and formal, means: dialogical insertions are used by the writer to divide the individual parts of his treatise in a natural manner, and to ensure that in doing so he doesn't affect its structure, nor disturb the idea of of the guiding principle – its cyclical course. Herman emphasizes that the fulfillment of the natural cycle joins the end with the beginning, and in closing that natural procession he is closing his own hermeneutic cycle as well. On a symbolic level the formal division of the treatise into first book, second book, third book, etc. suggests a bilinear, temporal succession which is directly opposite to Herman's presentation of the creation of the world in which not a temporal, but rather an ontological, succession is in question. For these reasons the division as is begun, but not carried out to the end, in the manuscripts is not a reflection of Herman's ideas, but rather an attempt on the part of the copyist to bring the work closer to literary standards.